

март 1996.

WIESŁAW BORYŚ i HANNA POPOWSKA—TABORSKA, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, tom I, A — Ć, Polska Akademia Nauk, Instytut Sławistyki, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1994, 272 str.

Пољска етимолошка школа позната је по свом изузетном доприносу развоју словенске етимологије. Поред два етимолошка речника пољског језика — Брикнеровог из 1927. године (A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*) и још недовршеног речника Славског (F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I–V, A — ływy, 1952 nn.) као и етимолошког речника прасловенског језика (*Słownik prasłowiański*, I–VII, A — gobdź, 1974 nn.), недавно се појавио и први том кашупског етимолошког речника. Ако се прихвати уверење да кашупски представља дијалекат пољског језика (које са већином пољских лингвиста деле и аутори Речника), онда је то први етимолошки речник једног словенског дијалекта.

Због посебног места које кашупски говори заузимају у оквиру пољског и словенских језика у целини, кашупска лексика има изузетан значај у етимолошким истраживањима. То се нарочито односи на онај њен део који чине специфично кашупске речи, речи које су потврђене у ранијим фазама развоја пољског језика и речи које се наслањају на пољску дијалекатску лексику. Отуда и *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, који третира управо овакву лексику, представља својеврсну допуну речника Брикнера и Славског.

Кашупски етимолошки речник конципиран је као диференцијалан у односу на пољски књижевни језик. Тиме је условљен и избор одредница — речник углавном садржи тзв. лексичке кашубизме у које спадају бројни архаизми, честе иновације и одабране немачке позајмљенице. Циљ речника и јесте да се овај занимљиви слој лексике презентира етимолозима и историчарима језика.

Увод Речника писан је са два циља: а) да се читалац у главним цртама упозна са кашупском проблематиком; б) да се објасне теоретски и методолошки принципи израде Речника. Поред указивања на специфичан статус кашупског дијалекта као „северозападне периферије пољског језика, источне периферије германизованих словенских предела, северозападне периферије севернословенских језика и северозападне периферије целог словенског простора“, даје се и историјат проучавања кашупске лексике са становишта ети-

мологије, почев од првих покушаја етимолошких тумачења садржаних у речницима Мронговија (К. С. Mrongowiusz) из прве половине XIX века, па све до радова савремених етимолога. Затим се наводи списак обавезних и факултативних извора грађе ексцерпираних за потребе Речника, праћен коментарима. Скреће се пажња и на ареалну подељеност кашупске лексике. Говори северног обода кашупске територије одликују се изразитом архаичношћу, што их зближава са ишчезлим словињским (најархаичнијом северозападном варијантом кашупског дијалекта). Средњекашупске говоре карактерише иновативност у области морфологије и семантике, што је одлика и југозападних говора. Најзад, југоисточни говори садрже велики број општепољских речи и показују велику сличност са суседним пољским дијалектима. Посебну вредност Увода чини доследно упућивање на ширу литературу посвећену кашупској проблематици (пре свега, на етимолошке радове). То, уз већ поменуте изворе грађе, даје Уводу још једну димензију — он истовремено представља и исцрпну библиографију о кашупском дијалекту.

У Уводу су детаљно изложени принципи организације одредница и принципи етимолошке анализе. Ови потоњи су следећи: даје се порекло појединачних лексема, а не породица речи; проучава се, превасходно, статус разматране речи у кашупској лексици (њено место у кашупској породици речи, мотивација, постојање евентуалне непосредне деривационе основе, објашњење структуре речи из кашупских творбених средстава); ако се реч не може објаснити на плану кашупског, истражује се њен статус у оквиру пољске лексике; кад су у питању континуанте прасловенских лексема које се не дају објаснити ни на кашупској, ни на пољској равни, у тражењу генезе посеже се за словенским паралелама; у крајњем случају, кад нема унутар-словенских поређења, траже се сродне речи у другим индоевропским језицима.

Кашупски етимолошки речник писан је слојевито, уз обиље језичких и ванјезичких информација. Речи се дају у изразима и фразама, етимолошка тумачења се поткрепљују подацима о историјској и синхроној фонетици, указује се на специфичност творбе и на карактеристичне семантичке помаке, нпр. „блато“ > „лоше умућен путер“ (*brězgočēna*, *brězguła*, *bruzgōvina*, *břěčka*, *čaprovina*).

Речник се може читати и као занимљиво етнолингвистичко штиво о Кашубима. Он читаоцу пружа податке о клими (*bēja* „ветар у налетима, олуја“, *brězg* „снег са кишом“, *briža* „лаки стални ветар на мору“, *buja* „пљусак“, *bija* „пролазна киша с ветром“, *čaplēca* „снег који се топи, југовина“), о карактеристикама терена (импресиван је број назива за блато на путевима: *brězža*, *břěčka*, *čap*, *čapringa*, *čaprovina*, *čapruга*, *čapruča*, *čaps*, *čapuga*, *čapura*, *čaputa*), о томе шта су Кашуби примили од Немаца (велики је број позајмљених назива из области поморства и рибарства: *aba* „велики талас на мору, плима и осека“, *bliza* „светионик“, *antrēba* „врста весла које се користи у току нестабилног времена јер убрзава повратак с мора на обалу“, *asac* „дизати једра“, *barduna* „челично уже које придржава јарбол“, *bāt* „морски чамац“, *bērē* „носила за пренос рибе, сандука и других предмета“, *bētovac*

„поправљати мрежу“). Добро одабрани, концизни али илустративни етнографски подаци интегрисани у текст одреднице, обавештавају читаоца о изгледу и намени појединих предмета (*bazuna* „стари музички инструмент из дубљен из дрвета“ — На базунама су некада свирали пастири и рибари возећи се чамцима док је магла на мору да случајно не би на њих налетео брод“, *bręża* „зидна полица у рибарској колиби, обично окачена изнад врата, на којој су стајали Библија и псалтир“), о начину номиновања месеци према именима светаца (s.v. *bartłomiejski* „септембар“ наводе се и *jakubski* „август“, *katarzynnik* „децембар“, *michalski* „октобар“), најзад, о свету демона у које су Кашуби веровали (*bélón* „ђаво, зао дух ... је персонификација духа који седи у врби; труло дрво пања који се распада зрачи на месечини карактеристичним одблеском за који људи верују да потиче од злог духа; белоном су плашили децу“, или s.v. *ala: bestja* ... зао дух, обично у лику змије“, *Taròn* „дух несреће и несрећних случајева“, *vilk* „атмосферски демон као оличење сунца које сија и кише која истовремено пада“).

Етимолошки коментари

Поред архаизама, семантичких и морфолошких иновација и одабраних немачких позајмљеница, аутори су у Речник уврстили и бројне експресивне и оноματοпејске речи. Одлучили су се за доследно третирање и овог слоја лексике, што је карактеристика тек новијих, модернијих етимолошких речника. Делимично због тога, а делимично због личних интересовања аутора овог приказа, највећи број примедби и сугестија односи се управо на ову врсту лексике.

— Словињски глагол *bablac* „брбљати, лупетати, блебетати“ изводи се из нем. оноματοпејског *babbeln* „id.“. Иако се у одредници наводе пољ. дијал. паралеле *bablać* „пљускати, прскати, разливати“, „испирати, мочити у води“, *bablać się* „прљати се, пљускати у блату или води“, *bablać* „мутити, мешати“, предност се ипак даје немачком пореклу разматраних облика. Као аргументација наводи се значење словињских речи — различито од пољских, а идентично са немачким. Међутим, у Речнику се разматра и глагол *bèblac* „мешати у течном јелу“, „брзо говорити“ (одреднице су, иначе, међусобно упућене једна на другу). Његово порекло се тумачи као оноματοпејско и указује се на бројне потврде облика са кореном *bebl-* у пољским дијалектима, који означавају мутну воду, густо раскувано јело, људе који нејасно говоре. С обзиром на фонетску нестабилност оноματοпејских облика, у конкретном случају *babl-/bebl-*, и широку потврђеност изведеница од ових ономатопеја на пољском простору, сматрамо да и порекло словињског *bablac* треба тражити на домаћем терену. Ни семантика овде не би била препрека, с обзиром на уобичајен развој значења: „пљускати (се), прскати (се)“ > „брбљати, блебетати, много говорити“, уп. примере s.v. *čabrac* : *čabrovac*.

— Као посебна одредница издвојена је именица *bazdar* „дебео мушкарац“, забележена у Пуздрову, у картуском округу. Окарактерисана је као нејасна, при чему се помишља на њену евентуалну везу са стпољ. именом

B(i)ezdar. Међутим, s.v. *bazarni* наводи се облик *bazarnica* „дебела жена“ са потврдом из истог пункта. Сматрамо да су ова два облика неоправдано раздвојена. Можда је облик мушког рода секундарно образован према облику женског рода. У том случају би се *d* у *bazdar* могло објаснити утицајем пејоративних назива образованих помоћу суф. *-da*, уп. *čorda* „прљавуша“, *bajda* „причљивац, лажов“, *srajda* „шипарац“ (в. s.v. *čorda*).

— Глагол *bādac* „бости“ има у кашупском и фигуративно значење „читати“. Оно, према ауторима, стоји у вези са значењем „истраживати, испитивати“, које се из основног „бости“ развило само у севернословенским језицима. Међутим, у сх. постоји глагол *набадаџи* фиг. „читати с муком, тешко разабрајући, разазнајући слова, срицати“ (РСАНУ). Иако је то значење слично ономе у кашупском, оно се није развило из „истраживати, испитивати“, већ из „бости“ (прстом „убадати“ слово по слово).

— Глагол *bértac sq* „вртети се (о психички болесном човеку)“ окарактерисан је као етимолошки не сасвим прозиран. Сматра се да је настао из првобитног каш. **vértac* „вртети“, као резултат промене *v > b*. Међутим, сх. глагол *дбръџаџи* „окретати“, који се са сличним значењем јавља у изразу: *йоче му се свесџ обръџаџи* „добрио је несвестицу“ (РМС), упућује на другачији начин настанка овог облика — из **ob-vértati*, при чему је код каш. облика, након губитка *v*, дошло до секундарне морфолошке поделе: *o-bértati*, уп. настанак облика *bagñic sq* „јагњити се“ (в. s.v.). За евентуалну декомпозицију уп. сх. *брџорог* „мушко јагње чији се рогови тако подешавају да расту завојито увис“ (Црна Гора, РСАНУ).

— Глагол *bibac* „љуљати, њихати, успављивати песмом“ и његови деривати (нпр. *bibula*, *bibuška* „колевка“) доводе се у везу са каш. непроменљивом речју *bibi* „спавати“, а указује се и на нем. дијал. *bibi* „колевка“. С обзиром да у сх. постоји идентичан глагол *бѣбаџи се* „гибати се, таласати се, њихати се, љуљати се“, као и његова изведеница *бѣбав* „који се лагано креће, гиба; гибак“ (РСАНУ), можда би порекло ових речи требало тражити на дубљој, прасловенској равни.

— Именица *bimbavka* „љуљашка“ изводи се из непотврђеног каш. ономатопејског глагола **bimbac*, при чему се упућује на пољске, лужичке и чешке паралеле овог глагола са значењима: „звонити; љуљати; махати; њихати се“ и на нем. дијал. узвик *bimbat* за означавање звука звона. Није, међутим, објашњено порекло глагола **bimbac*. Он, очигледно, стоји у вези са *bibac* „љуљати, њихати“, а настао је секундарном назализацијом која је честа код ономатопејских и експресивних речи, уп. нпр. *blobotac/blqbotac*, *blubrotac/blumbrotka*.

— Именица *blebruџа* „редак путер“ окарактерисана је као изолована формација која је највероватније у вези са ономатопејским глаголима типа *beblac*, *blubrotac*. Да то није усамљена творба показује каш. *šlëbruџа* „редак, лоше улупан путер“ (Sychta), које можда стоји у вези са *šlëbrotac* „кљуцати (о гускама, паткама)“; фиг. „мешати кашиком (о човеку коме не прија неко течно јело)“ (Sychta).

— Именица *blevǫzka* „пантљика, трака, врпца, машна, пертла, каиш“; фиг. „узак појас њиве“; „слаб, мршав човек“ третира се као етимолошки нејасна уз идеју да би то могло бити „секундарно преобразовање непознатог облика (нем. позајмљенице?) с адидеацијом према пољ. *wiązać, wiązka*“. Требало је прво упутити на ближу, кашупску реч са сличном семантиком: *vǫzka* „ремен између држача и бича код справе за млаћење жита“ (Sychta).

Примедба стављена уз *bablac* (в.) односи се и на глагол *blubrotac* „клотати; говорити неразговорно, мрмљати“, који аутори изводе из днем. *blubbern* „id.“. Ако се има у виду да у кашупском постоји развијена породица ономатопејских речи типа: *blobotac* „id.“, *blpbotac* „ићи кроз воду“, *bulbotac* „говорити нејасно, брзо, мрмљати; мешати течност“, *bulbrotac* „плускати, прљати се у блату; мешати течност“, *burbotac* „брбљати, лупетати, гунђати“ (Sychta), онда је и облик *blubrotac* највероватније настао у оквиру те породице као резултат фонетских преиначења и контаминације, карактеристичних за овај слој лексике.

— Германизам *brovařec* „правити пиво, бавити се израдом пива“, развио је на каш. терену и значења: „разливати; лоше кувати; бити враголаст, правити несташлуке“. У одредници се објашњава само развој последњег значења. У вези са значењем: „лоше кувати“ требало је поменути и вероватан утицај каш. *bulvařec* „на брзину нешто кувати и због тога обично лоше“ (в. s.v. *bulvařec* „id.“).

— Глагол *buħac sq* „разметати се, хвалисати се“ < псл. **buchati* „снажно тући, ударати, изазивајући буку“ окарактерисан је као кашупска семантичка иновација. Међутим, и код сх. континуанте овог псл. глагола дошло је до истог семантичког помака, уп. *búcaitiu se* (обично: у прса) фиг. „хвалисати се, разметати се, прсити се“ (РСАНУ).

— Именица *ceřk* „туга, сета, чежња“, словињско *ceřk* „жеља, жудња“ има следећу генезу: < **ceřk* < **teř-bkь* < **tegti* „вући“. Као сродне (али другачије саграђене, са вокализмом **o*) наводе се словенске континуанте псл. **iřga*. Међутим, са формалне (у погледу вокализма), а донекле и семантичке стране, адекватнија паралела би било сх. *ĩeřzња* „жеља да се нешто постигне, стремљење, жудња, чежња“ (РМС). За такву семантику псл. корена **teřg-* уп. рус. *тяга* фиг. „тежња, жудња, жећ“.

— Орнитоним *cibaba* „зимовка, Rurghula rurghula“ и *kibaba* „сеница, *Parus maior*“ окарактерисан је као искључиво кашупска ономатопејска реч. При том се констатује да је значење „сеница“ старије јер певање мужјака сенице подсећа на *cicibe cicibe cicibe, cibi cibi cibi* или *cecebi cecebi cecebi*. Међутим, и у сх. се називи за сеницу образују од исте ономатопеје, уп. *цицибан, цицимига, цинциба* „*Parus maior*“ (Hirtz 1934:36, где се наводе и узвици који подражавају оглашавање сенице: *цици баг, цици бај, цици дом, цици гој, цици гуњ*).

— За глагол *simbolec* „мусти“ претпоставља се да је највероватније дериват непотврђеног глагола **cimbac*, при чему се као семантичке паралеле наводе глуж. *супрац*, чеш. дијал. *cabat*. Да су аутори били у праву (тј. да као основу заиста треба узети глагол *ci(m)bati*) сведоче и семантички блиски

сх. облици образовани од исте основе *sib-* (наравно, модификоване у процесу експресивизације): *наџиблијаџи се* „надудлати се, насисати се“ (Лика, РСАНУ), *наџибураџи* „много, превише улили, налити тако да се прелива“ (Товарник, РСАНУ), *наџимбурлијаџи* „доста, много улили, налити“ (Лика, РСАНУ), уп. *џибати* „љуљати, клатити“ (РЈАЗУ).

— Глагол *оџапљес* „увенути, о биљкама“, „растужити се“ (s.v. *-џапљес*) изводи се из *џапља* „сива чапља, *Ardea cinerea*“, при чему се семантика речи везује за изглед птице која лови рибу сатима стоји непокретно, повијеног врата, загледана у воду. Чини нам се да порекло речи треба тражити на другој страни. У сх. постоји глагол *каџаџи* „чамити, злопатити се, пропадати, скапавати, трунути“ (РСАНУ), уп. и каш. *карас* „исцрпљивати се, изнуравати се“, буг. *капа* „опадати, осипати се“, мак. *каџе* „опадати (о лишћу, плодовима)“ (в. ЭССЯ s.v. **kapati*), који семантички сасвим одговара каш. *оџапљес* (уп. и пољ. *капис* „смањивати се, нестајати, пропадати (о човеку), кржљавити, венути (о биљкама)“ (в. ЭССЯ s.v. **kapěti*). Сем ове семантичке подударности изведеница од коренова *џар-* и *кар-*, постоје и друге, нпр. каш. *џарас* „падати, о снегу с кишом“ и буг. *капе* „пада киша“ (ЭССЯ s.v. **kapati*); каш. *џапљеса* „снег који се топи“ и сх. *каџевина* „течност, текућина, вода“ (РСАНУ). То нас наводи на претпоставку да се *џарати* : *kapati* могу третирати као апофонски пар **кџр-* : **кџр-* (уп. **џадити* : **кадити*, **џајати* : **кајати*), уп. и српску пословицу нејасног значења *Чајала, чајала, у реду скајала* (Левач, Грађа РСАНУ), где би се игра речи *чајати* : *скајати* могла узети за својеврсну етимолошку фигуру. Ако је наша претпоставка тачна, каш. *оџапљес* < **об-џапљити* треба довести у везу са каш. *џапљеса* „снег који се топи“ < **џапљеса* и обе речи изводити из непотврђеног придева **џапљь*. То би по пореклу био партицип перфекта од глагола **џарнџи*, који би представљао тренутни глаголски вид према **џарати* > каш. *џарас*. Именицу *џапљеса* (в. s.v.) аутори изводе из непотврђеног каш. **џапљас* < псл. **џарати*.

— Глагол *џепрес*, *џепре* „гребати; љуштити кромпир; чистити зелениш од коренића; скидати кору с дрвета“, *џепрес са* „купати се у песку, о живини; играти се у води, пљускати се; бријати се“ изводи се из псл. **џепрати*, *џепрџ*. Аутори претпостављају да је инфинитив на *-ес* (образован према облику презента) секундаран у односу на каш. *џепрас са*, *џепре са* „играти се у води, пљускати се“. С обзиром на постојање глагола *прес*, *преје* „лињати се, љуштити се, гњити, кварити се“ (Sychta), могла би се као алтернатива изнети и обратна претпоставка, да је првобитно *џепрес*, *џепреје* контракцијом дало *џепрес*, *џепре*. У том случају облик *џепрес* могао би се тумачити као сложеница са експресивним префиксом **џа-* или **џе-прџети*.

— Глагол *џепелес са* „купати се у песку, о живини“ третира се као експресивни глагол пореклом од псл. **џепати*, образован помоћу суф. *-ел-*. С обзиром да у каш. постоји глагол са врло блиском семантиком *пелес са* „грејати се у песку или тресети (о живини)“ (Sychta), сматрамо да је разматрани глагол могао настати додавањем експресивног суф. *џе-* на *пелес са*. Уп. чак. *џџлиџи (се)*, *џџлин (се)* „ширити (се), излагати (се) (пећи, сунцу, огњу)“ (Брусје, Дулчић 1985:586), вероватно у вези са псл. **полџети*/**палити*. Ако је *џеџео*

од истог корена, онда би се експресивно *śe-* могло поредити са редупликацијом *pe-*, уп. **pe-pełь*, поред **po-pełь*, сх. *пѣпѣлѣиши* „посипати пепелом“ (РМС). Са друге стране, **pe-pełь/*po-pełь* везује се и са речима које значе „брашно, прах“ (в. Скок s.v. *пѣпѣо*, при чему једна етимологија не искључује другу, уп. Pokorny 802, 805). Можда је даље на кашупском терену укрштањем *pelęc sq* са семантички блиским *gręc sq* „грејати се“ добијено *pelgręc sq* у истом значењу, а одатле је упрошћењем групе *lgř > gl* добијено *pegłęc (sq)* „id.“.

Słownik etymologiczny kaszubszczyzny има све одлике модерног етимолошког речника. Писан је концизно, с мером, и то како у погледу одабира грађе, тако и у погледу њеног презентирања и тумачења. При етимолошкој анализи лексема равноправно се третирају сви релевантни аспекти језика: фонетика, морфологија, семантика, ареална распрострањеност. У разматрање се узимају и оне речи које засад остају етимолошки нејасне. Највећу вредност Речника свакако представља мноштво нових, успешно решених и инспиративних етимологија. Обиље дијалекатског материјала које овај речник доноси представља драгоценост за словенску етимологију у целини, укључујући и нашу. То је још један од разлога што са нестрпљењем чекамо излазак следећег тома.

СКРАЋЕНИЦЕ:

- Дулчић 1985 — Dulčić, J. i P., Rječnik bruškoga govora, *Hrvatski dijalektološki zbornik 7/2*, Zagreb
 ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд 1–22*, А — народъ, Москва 1974–1995
 Hirtz 1934 — Hirtz, M., *Rječnik narodnih zoologičkih naziva, Ptice (Aves)*, Zagreb
 Pokorny — Pokorny, J., *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I–II*, Bern 1949–1969
 РЈАЗУ — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb 1880–1976
 РМС — *Речник српскохрватскога књижевног језика 1–6*, Загреб, Нови Сад 1967–1976
 РСАНУ — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–14*, Београд 1959–1989
 Скок — Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb 1971–1974
 Sychta — Sychta, B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej I–VII*, Wrocław 1967–1976

Београд

Марша Бјелешћ